

Citation:

W.F. Prins, Levensbericht J.H.A. Logemann, in:
Jaarboek, 1969-1970, Amsterdam, pp. 294-298

Herdenking van

JOHANN HEINRICH ADOLF LOGEMANN

(19 januari 1892—12 november 1969)

DOOR

W. F. PRINS

Met het overlijden van ons medelid Logemann ontviel op 12 november 1969 aan de afdeling letterkunde dezer akademie een vooraanstaand beoefenaar der wetenschappen van het staats- en administratief recht en de algemene staatsleer. Een man wiens meest kenmerkende eigenschap wellicht geweest is, dat hij er nimmer naar heeft gestreefd om op de voorgrond te treden.

In 1892 te Rotterdam geboren, koos Logemann na de h.b.s. met vijfjarige cursus te hebben doorlopen, de opleiding voor de indische algemene bestuursdienst, die toen nog niet geïntegreerd was in de universitaire studie. In 1912, net twintig jaar oud, als primus van zijn studiejaar geslaagd, vertrekt hij nog in hetzelfde jaar naar Indië, waar hij naar eigen voorkeur — er stonden voor hem ook andere mogelijkheden open — tewerk wordt gesteld bij de actieve bestuursdienst in Java's binnenland.

Op de negen jaren in deze functie doorgebracht, kon hij kennelijk met voldoening terugzien; latere publikaties wijzen uit, hoezeer hij zich verdiept heeft in de wereld, die daar voor hem openging.

Het fascinerende tafereel ener vreemde, complexe en niet gemakkelijk te doorgronden samenleving (of waren het verschillende samenlevingen zonder werkelijk contact?) moet de jonge ambtenaar, die meer ambieert dan een geruisloze carrière wel blijvend boeien, — Logemann, die zich nimmer tot de oppervlakte bepaalde, zal zich ook wel spoedig bewust zijn geworden, dat de maatschappij waarin hij werkt onderhevig is aan ongemene spanningen. Want het eiland, waar hij in 1912 voet aan wal zet, wordt dan juist geschokt door gebeurtenissen, waarvan geen voorbeeld bestaat.

Massale beroering onder de inheemse bevolking, waarvan de verbijssterende groei van de Sarekat Islam het meest spectaculaire teken is, — en — als weerslag daarop beroering ook onder Nederlanders, waaronder zovelen zijn, die niet kunnen begrijpen, dat het gouvernement dit alles duldt en zich al spoedig te buiten gaan in bittere kritiek op landvoogd Idenburg.

Diens opvolger zal erlang nog heel wat meer te verduren krijgen. Men weet wel, dat de moederlandse regering een andere koers vaart dan velen in Indië voor de enig juiste houden, dat zij streeft naar de instelling van een vertegenwoordigend lichaam, maar men schrikt eerst recht op, als de

JOHANN HEINRICH ADOLF LOGEMANN
(19 jan. 1892—12 nov. 1969)

gouverneur-generaal bij de opening van de eerste zitting van de volksraad (18 mei 1918) verreikende staatkundige hervormingen in het vooruitzicht stelt. Enkele maanden later, in november hoort men in die volksraad zeer radicale geluiden en ook de indische regering blijkt overtuigd van de noodzaak ener versnelling van het tempo, waarin de emancipatie der kolonie zich moet voltrekken. De instelling ener commissie *tot herziening* van de grondslagen der staatsinrichting doet voor velen de deur dicht en men kan zich inderdaad met reden afvragen, hoe de indische regering in het kader van de bestaande staatsrechtelijke verhoudingen zich tot zulk een stap bevoegd kan achten. Logemann zal zich — daarvoor is hij te nuchter een waarnemer — die vraag ook gesteld hebben, maar tevens niet blind zijn geweest voor het feit, dat het optreden van de landvoogd velerlei opwinding tot bedaren brengt. Als twee jaar later het rapport dier commissie het licht ziet en in vooruitstrevende kringen met geestdrift wordt begroet, is Logemann nog in Indië, maar in 1921 krijgt hij gelegenheid om zijn kennis o.m. op staatsrechtelijk gebied te verbreden en te verdiepen doordat hij wordt aangewezen voor de aanvullende indologische studie te Leiden, waar Van Vollenhoven zijn vereerde leermeester wordt.

In die periode van intensieve en ongetwijfeld ook enthousiaste studie ontstaat zijn eerste publikatie op staatsrechtelijk — en dat wil onder de omstandigheden van de tijd ook zeggen: staatkundig — gebied: een artikel in het Koloniaal Tijdschrift (het orgaan van „het binnenlandse bestuur”) over het aan de volksraad om advies voorgelegde voorontwerp ener Indische Staatsregeling (nov. 1922), waarin hij zorgvuldig nagaat, wat de nieuwe grondwetbepalingen aan ruimte bieden voor bevrediging van het streven naar groter zelfstandigheid.

Op vrijdag 7 dec. 1923 sluit hij zijn universitaire opleiding af met een proefschrift, dat grotendeels lijkt te vallen buiten het kader van zijn overige arbeid en interesse: een proefschrift over „De grondslagen der vennootschapsbelasting in Nederland en Indië”.

Uit Logemanns eigen mond weet ik, dat het onderwerp hem aan de hand was gedaan door Krabbe, die meende, dat er wel iets gezegd mocht worden over de op komst zijnde vennootschapsbelasting voor Indië, die zoveel pennen in beweging bracht. Ik meen beluisterd te hebben, dat de suggestie niet beantwoordde aan zijn verlangens, maar hij heeft het werk volbracht niet alleen met conscientie — men kon niet anders verwachten—, maar ook met de scherpzinnigheid en onpartijdigheid, die zijn ganse oeuvre kenmerkt.

Duidelijk treedt hier naar voren de aandacht voor de sociale werkzaamheid van de staat, die al zijn later werk zal doordrenken, maar ook de afkeer van goedkope slogans, — in dit geval treffend samengevat in de marginale uitspraak „drainage een wanbegrip”. En tegelijkertijd de distantie die hij weet te nemen en aan de lezer onontkoombaar voorlegt als hij de nadruk legt op de achterstand, welke de Indonesiër moet overwinnen

in een concurrentiestrijd tegen anderen, die zijn opgegroeid in een milieu, waar eigenschappen als spaarzaamheid, handelsgeest, veeleisendheid tegen ondergeschikten, scheiding van eigen huishouding en „de zaak”, evenzeer worden aangemoedigd en gewaardeerd als zij in de omgeving van de Indonesiër niet worden begrepen en tegengewerkt. Het voor Indonesiërs zo vaak verlammeende en ook voor Nederlanders, die met de beste bedoelingen bezielde zijn, dikwijls irriterende verschil in achtergrond, dat aan beide zijden tot moedeloosheid kan leiden.

Teruggekeerd naar Indië word Logemann — misschien vanwege het onderwerp van zijn dissertatie —, geplaatst op de generale thesaurie, maar niet voor lange duur. Want in 1924, als de organisator der rechtshogeschool, Paul Scholten, een ordinarius voor staatsrecht zoekt, en aan Van Vollenhoven om advies vraagt, leidt dit beraad onmiddellijk tot Logemanns benoeming. Als hoogleraar is hij in Indië vijftien jaar werkzaam geweest: in 1939 met verlof naar Nederland vertrokken werd hij daar verrast door de Duitse inval, die hem, ter vergelding van de internering der Duitsers in Indonesië, naar Buchenwald bracht. Van de voorlezingen, die hij daar heeft gehouden, weet ik, uit het getuigenis van een volstrekt onbevooroordeeld toehoorder, dat zij iets anders waren dan „colleges” voor belangstellende ondeskundigen: het waren colleges voor hoogleraren in het staatsrecht omtrent het object van hun vak. De nasleep van de oorlog deed Logemann treden in de sfeer van de actuele politiek als minister van overzeese gebiedsdelen in het eerste kabinet na de bevrijding, het ministerie Schermerhorn-Drees (24 juni 1945—3 juli 1946) en daarna nog enige tijd als lid van de Tweede Kamer.

Dat die werkzaamheid uit plichtsbesef aangevat, voor „de intellectueel in de politiek” moest uitlopen op teleurstelling, is achteraf gemakkelijk (en hovaardig) te constateren, maar wie weegt de zwaarte van de offers, gebracht in het belang van een zaak, die hij als de juiste zag?

Ik keer terug tot de man van wetenschap. De vijftien jaren van ongestoorde wetenschappelijke arbeid aan de rechtshogeschool schonken ons menig doorwrocht artikel over Indonesisch staatsrecht en hier mag wel worden gezegd, dat ook de studie van het adatrecht, tenslotte door Ter Haar afgerond in zijn boek van 1939, aan Logemann meer te danken heeft dan de lezer kan vermoeden, niet meer echter dan Ter Haar volmondig erkende. Want in het aan Logemann aangeboden exemplaar van Ter Haars levenswerk „Beginselen en stelsel van het adatrecht” staan de woorden „Aan Dolf zonder wiens inspiratie dit werk nooit tot stand zou zijn gekomen.”

Te dezer plaatse kan ik niet treden in een overzicht van Logemanns publikaties op het gebied van adatrecht en indisch staatsrecht, maar het zij voor de belangstellende genoeg, dat ik hem verwijst naar de naamregisters op de twee standaardwerken van zijn leermeester: Het adatrecht van Ned.-Indië (deel 3, blz. 842) en Staatsrecht Overzee.

Men treft wie zal het verbazen? — Logeman in de jaren 1930—1932 aan onder de oprichters en leiders van de zg: Stuw-groep, die in deze tijd begrip vroeg voor een, ook voor de bewuste Indonesiër, aanvaardbare politiek, maar daarvoor in nederlandse, en sedert 1931 ook in regeringskringen, weinig waardering kon oogsten. Men weet het al uit de posthuum uitgegeven, „Herinneringen” van de oud-gouverneur-generaal De Jonge. Na het overlijden van Van Vollenhoven (29 april 1933) kent men in Leiden slechts één man die de overledene in al zijn veelzijdigheid (adatrecht en ind. staatsrecht) kan vervangen: Logemann. Deze is bereid (hij behoeft in Batavia alleen maar vervangen te worden voor staats- en admin.recht), maar die opvolger moet dan naar zijn oordeel zijn Van Mook en geen ander. De gouverneur-generaal wilde de „Stuw-man” niet op deze plaats en zo bleef Logemann tot zijn verlof (1939) in Indië.

Hier mag vermeld worden, dat hij een gevreesd docent en examiner was („si matjan”, de tijger), maar ook, dat zijn beste leerlingen hem in genegenheid zijn blijven gedenken.

Als in mei 1940 de indonesische studenten verstek laten gaan bij een „nationale”, d.i. nederlandse manifestatie, dan durft een hunner — later minister en weer later premier van de in 1958 op Sumatra gevestigde „noodregering” — in een Nederlandstalig dagblad te schrijven, dat hij deze afzijdigheid betreurt en hij draagt dit artikel op aan de zoons van Logemann.

Sinds 1929 correspondent van de Akademie, biedt Logeman haar in 1934 ter publikatie aan zijn „mededeling” over „Indië's staatsorde vóór 1854”, een rijke en imponerende studie, die Nederlands rechtsgeleerde wereld, over haar eigen problemen gebogen, zoals dat gaat, grotendeels onberoerd laat: zij leert hem eerst kennen als hij, met verlof in Nederland, op 16 maart 1940 aanwezig is op de eerste algemene vergadering van de Vereniging voor administratief recht en daar uiterst beknopt zijn opvattingen omtrent de staat en de verhouding tussen staats- en administratief recht uiteenzet. Daarvan is de kern, dat de moderne staat gezien moet worden als een gezagsorganisatie, die tot object van haar werkzaamheden heeft de ordening van een samenleving als geheel. Staatsrecht is dan de stof, die betrekking heeft op de bijzondere gekwalificeerde rechtssubjecten, de ambten, voor het administratief blijft dan over de leer van de rechtshandelingen, de rechtsbetrekkingen en de rechtsstatus. Deze leer, voor de toevoorders wellicht ietwat onthutsend (welke nieuwe leer is dat niet?), is, gelijk men weet, niet onbestreden gebleven. Zij is na de oorlog in magistrale vorm uitgewerkt in het in 1948 verschenen boek „Over de theorie van een stelling staatsrecht”.

Logemanns vriend, ons oud-medelid Van Asbeck, heeft zich wel deerlijk vergist toen hij vreesde, dat hoogstens tien mensen de moed zouden vinden om dit boek in zijn geheel te bestuderen.

Wat Logemann sedertdien schreef over nederlands-indisch en koninkrijksstaatsrecht verloor door de onverbiddelijke gang der geschiedenis zijn actualiteit en drong — soms tot zijn verdriet — niet voldoende door tot de kringen der beoefenaars van het staats- en administratiefrecht in Nederland, (die er ongetwijfeld hun nut mee hadden kunnen doen), maar zijn boek „Over de theorie van een stelling staatsrecht” wordt — men behoeft er onze literatuur maar op na te slaan — nog steeds veelvuldig en met vrucht geraadpleegd.

Het is — en dat zal Logemann ook zeker niet verwacht hebben — evenmin als enig ander oeuvre het laatste woord. Als Logemann — inmiddels in 1946 tot lid van deze afdeling benoemd — in 1949 de uitnodiging om een bijdrage te leveren voor het Gedenkboek ter gelegenheid van het 25-jarig bestaan van het rechtswetenschappelijk onderwijs in Indonesië, beantwoordt met een diepgaand artikel over Mensenrechten, dan behandelt hij een stof, die in zijn oorspronkelijke definitie buiten het staatsrecht zou vallen, ofschoon haar regeling beslissend is voor de signatuur van iedere staatsorde. Hij noemde haar behandeling in onze staatsrechtelijke handboeken „historiserend en mat, louter positiefrechtelijk en nimmer principieel”. Elf jaar later kunnen wij anders spreken en ik weet, met hoeveel interesse Logemann die ontwikkeling heeft gevolgd.

In 1947 teruggekeerd tot de kathedraal — en nu aan de dierbare Leidse universiteit — heeft hij daar tot zijn emeritaat het wetenschappelijk onderwijs gediend als hoogleraar in het staats- en administratiefrecht van de overzeese rijkdelen en (dit moet hem zeer welkom geweest zijn) de algemene staatsleer. Het mocht hem te beurt vallen een leerling van ongewone wetenschappelijke gaven te ontmoeten, de latere hoogleraar Böhlingk, die op zo jonge leeftijd zou omkomen. Diens onvoltooid nagelaten werk „Het wetsbegrip in Nederland” is door Logemann met grote toewijding voltooid.

Het noodlot van een auteur, die zijn leven wijdt aan de studie van een rechtsstelsel, dat nog bij zijn leven geschiedenis wordt, is daarin gelegen, dat zijn werk na luttele jaren niet meer „actueel” is. Onze staatsrechtelijke wereld is echter — klein, maar toegespitst op recht-doen — geen ondankbare wereld.

Het zal Logemann ongetwijfeld evenzeer verwonderd als verheugd hebben, dat het typisch-nederlandse tijdschrift „Bestuurswetenschappen”, zelfs door juristen maar schaars gelezen, ter gelegenheid van zijn zeventigste verjaardag aan hem een speciaal nummer wijdde.

Het enkele feit, dat hem deze hulde werd gebracht uit een kring, die de zijne niet was, en zich in de dagelijkse arbeid bezig houdt met gans andere problemen dan die, welke zijn aandacht boeiden, is één van die gebeurtenissen geweest, die moed en troost bieden in een tijdperk van drift en verwarring. En tevens een bewijs van de betekenis van de man, die toen met recht werd genoemd „een van de besten onder de beoefenaars van het publiek recht in de laatste halve eeuw”.